

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-10>
 УДК 37.014.5:378.014(477)

Зореслав Самчук

Перехрестя науково-освітніх альтернатив: монополія на прийняття рішень чи культування компетентності?

Попри доволі гомогенний спосіб функціонування наша сучасність позначається різними концептуальними ідентитетами: хтось відреккомендує її епохою симуляції, інші наполягають на доцільності термінологічних відповідників на кшталт суспільства ризику, ефекту метелика й чорного лебедя, а дехто стверджує про настання тривалого періоду тріумфуючого релятивізму, імперативами якого є смислова невизначеність, критеріальна невизначеність і функціональна турбулентність. Така апріорна проблемність небезпечно доповнюється зниженням рівня наукового мислення й культури прийняття управлінських рішень, внаслідок чого звужується горизонт бачення проблемних викликів і ефективних відповідей на них. Навіть амбітні міжнародні інституції, проекти й ініціативи все частіше виконують роль забезпечення егоїстичних інтересів окремих персон і лобістських груп за допомогою політично-маркетингового, популістського, демагогічного та маніпулятивного інструментарію. Зрештою, найбільш загрозливою є проблема неспроможності аргументовано визначити ієрархію проблем, небезпек і викликів, наслідком чого є нездатність вибудувати симетричну ієрархію засобів подолання існуючих негараздів. Таку інтелектуальну й управлінську ваду здебільшого намагаються знівелювати підвищенням рівня формалізації, підміною критеріїв якості критеріями суто кількісними та наданням пріоритетного значення другорядним факторам. Наслідком такого некоректного сприйняття дійсності та приділення гіпертрофованої уваги маргінальним тенденціям є загострення проблем справжніх і першочергових, які все частіше й виразніше набувають хронічних ознак, ставлячи під сумнів повноцінне функціонування не лише науково-освітньої сфери України, а й суспільства та держави в цілому. За таких обставин ключового значення набувають перспективи культування компетентності й відповідальності на всіх щаблях прийняття управлінських рішень, а насамперед і в основному – на найвищому політичному рівні.

Ключові слова: науково-освітні альтернативи, монополія на прийняття рішень, культування компетентності, релятивізм, маніпулятивні механізми, плагіатизм, відволікання уваги від реальних проблем.

© Зореслав Самчук, 2022

У часи тотальної брехні й інфантилізму говорити правду – означає наражатися на звинувачення в екстремізмі.

Джордж Оруел

Нашим сучасникам довелося жити в часи екстраполяції ейнштейнівської теорії відносності на ті соціальні сфери, поширення на які є не лише некоректним, а й загалом згубним з міркувань світоглядно-аксіологічних наслідків. Якщо спочатку принцип релятивізму часто пов'язувався зі світоглядною розкутістю й, відповідно, із додатковими дослідницькими та інтерпретативними опціями, то останнім часом усе виразніших ознак набуває невтішний вердикт: домінування релятивізму призводить до змістовної невиразності, смислової нефокусованості, аксіологічної розмитості й загалом загальної дезорієнтації та дезорганізації науково-освітньої сфери.

Доводиться констатувати лавиноподібне зростання контраверсійності, суперечливості й неоднозначності, а найголовніше те, що *на тлі загального підвищення середнього рівня освіченості виразно простежується зниження рівня культури наукового мислення і, як наслідок, – якісного рівня наукової продукції у всіх її формах і виявах*. І це попри те, що з усіх трибун лунають переможні реляції про «підкорення чергових рубежів». Зрештою, нема чому дивуватися: такий стан фантазмагорії цілком типовий для епохи тотальної симуляції, виразно змальованої Жаном Бодрійяром [Baudrillard 1994]. Між іншим, Ален де Бенуа був також недалеко від істини, коли ключовим ідентитетом сучасності назвав «вбивство душі в обмін на кондиціонування пекла» [Benoist 2021: 85].

Як слушно зазначає О. Слюсаренко, «якщо без належної освіти наука виявляється принципово неможливою, то за відсутності опертя на науковий інструментарій і сукупність наукових принципів освіта апіорі приречена на поверховий і профанативний рівень» [Слюсаренко 2022: 544]. На жаль, у наш час покладатися на рятівні функції науки також ризиковано, бо під впливом негативним тенденцій постмодерну ця донедавна респектабельна сфера суспільного буття й свідомості опинилася на маргінесі, внаслідок чого, по-перше, сама відчутно деморалізована, а, по-друге, її авторитет з легкістю може бути поставлений під сумнів черговим нашвидкоруч зліпленням «експертом» чи навіть просто недорікуватим стипендіатом якоїсь донорської програми, який неспроможний без жахливих помилок зліпити докупи навіть кілька слів.

Чому б не почати з основ, як вимагала професура легендарної Сорбони, з *ab ovo*: що є фундаментальною властивістю людини? Іншими словами, які ознаки дають підстави ідентифікувати нас як людей? В епоху Відродження людяність вважалася гармонійним поєднанням

щонайменше двох факторів: емпатії та спроможності створювати принципово нове. Навіть на цій початковій фазі нашому сьогоденню доводиться капітулювати, бо якщо емпатії ще деколи вдається пролити своє благодатне світло на антиутопічну сірість буття й свідомості, то зі спроможністю створювати принципово нове справи зовсім кепські, що засвідчує іронічний парадоксализм: власники хорошого вокалу 1950-1980-х років щороку співають все краще (звичайно, вони не *співають*, а *звучать* краще на тлі все гіршого співу наших сучасників, які відсутність якості вокалу намагаються гротескно гіперкомпенсувати технологічними, візуальними й хореографічними ефектами).

Релятивна збоченість сучасності: скриня Пандори з непередбачуваними наслідками

В епоху масового споживання і парадигми кон'юмеризму істотною атрибутивною ознакою і своєрідним захисним механізмом від звинувачень у неспроможності зосередитися на змістовних пріоритетах є «алібі» неофілії, яка надає пріоритетного статусу оновленню всього й уся: зрозуміло, якщо постійно перебувати в самонавіювальних пошуках чергових інструментальних і термінологічних «панацей», то тривіально не залишається часу відповісти на сакраментальне запитання: *який сенс усього цього?*

Секрет Полішинеля полягає в тому, що наявність часового ресурсу для багатьох виявиться вкрай не вигідним, оскільки з'ясується, що *кобель голый*. А голый він тому, що за відсутності належної культури мислення, без застосування критичного, системного й компаративного аналізу сформулювати переконливий компендіум уявлень про стратегічний сенс, мету й доцільність неможливо в принципі. Натомість замість рятівної *рефлексії* сучасність культивує і селекціонує в кращому разі *рефлекторіку*, яка здебільшого реалізує себе в спосіб «іконічного» запитання Шарікова із булгаківського «Собачого серця»: «А где же я буду харчеваться?».

Безперечно, аспект «харчеваться» не слід недооцінювати, однак зводити до цього примітивно-егоїстичного резону сенс усього буття – це означає не просто імплементувати контрпродуктивну модель освітньо-наукового функціонування, а й загалом бути концептуальним і наочним втіленням соціопатії, *de facto* патогенним чинником суспільного життя в усіх його профільних кластерах. Але якщо Михайлу Булгакову та його сучасникам-читачам, не обтяженим вченими званнями, науковими ступенями та управлінськими регаліями, такий вердикт вважався очевидним, чимось на кшталт банальності й трюїзму, то наше сьогодення нагадує драматичну ситуацію із тією сороканіжкою, яка раптом почала

спотикатися після того, коли замислилася над тим, як їй вдається синхронізувати рух усіх сорока ніг.

Зрозуміло, що труднощі з осмислення «синхронізації руху сорока ніг» – це лише маргінальна верхівка айсбергу реальних і нагальних проблем, з якими доводиться мати справу науково-освітній сфері (що правда, здебільшого їй вдається уникати оприлюднення цих проблем, а відтак – і потреб формулювати на проблемні виклики аргументовані відповіді). Тому коли С. Сисоєва стверджує, що «проблема ефективності й якості діяльності науковців у всіх галузях наукового знання ... не перестає хвилювати вчених» [Сисоєва, & Кристопчук 2013: 13], то вона за інерцією чи з якихось інших причин видає бажане за дійсне. А от далі за текстом уже все до ладу: «Одним із найважливіших аспектів цієї проблеми є опрацювання критеріїв оцінки результатів і самого процесу наукових досліджень. У формалізованих бальних системах оцінювання результатів наукових досліджень під критерієм розуміють параметр, який хочуть виміряти (наприклад, «творча активність», «кількість публікацій» тощо). Однак це лише вимірювання, а не критерій. Критерієм є правило, згідно з яким виносять оцінку, вибір після вимірювання» [Сисоєва, & Кристопчук 2013].

Навіть якби не доводилося констатувати прискорення тенденції до маргіналізації науки, її інструментальний ресурс у кожному разі не варто переоцінювати, бо попри те, що міф вважається чи не найбільшим антиподом науки, популяризація науки завжди відбувалася за рахунок паразитування на міфах і стереотипах. Цю тезу можна проілюструвати на безлічі прикладів. Наприклад, як Томас Едісон не є автором винаходу електричної лампи, так само Галілео Галілей не винаходив телескоп, а лише його вдосконалив. Що стосується авторства теорії еволюції, то воно є колективним, а найбільший внесок у генерування цього парадигмального підходу було зроблено аж ніяк не Чарльзом Дарвіном, а П'єром Луї де Мопертюї – зокрема, його книгою «Наукова Венера, або Міркування про походження людей та тварин», яка побачила світ у 1745 році.

У трансісторичному вимірі чи не найбільш контрпродуктивним є парадигмальний механізм функціонування науки, в межах якого автоматично заперечуються ті концептуальні положення, які не вкладаються в прокрустове ложе панівної парадигми. Аналогічним цій ваді є феномен реактивного знецінювання: це коли аргументи прихильників однієї ідеї (парадигми) автоматично відхиляються апологетами іншої ідеї (парадигми).

Похідним від міфологічно-стереотипних збочень слід визнати аспект орієнтації на певні світоглядні та соціокультурні авторитети. Тут вкрай необхідно відрізати пуповину історичної дезінформації, проте не з метою за будь-яку ціну уникнути критеріального взірця наративів північно-східного сусіда на користь наративів інших сусідів, як і не для того,

щоб позбутися одних ідентифікаційних збочень на користь добровільно-западовливого набуття інших, адже збочення в кожному разі залишаються збоченнями – з усіма їх небезпеками, загрозами й фатальними наслідками.

Філософський скепсис і критичне сприйняття дійсності ще ніколи й нікому не завадили: можливо, вони не гарантують екзистенційного комфорту й особистісного щастя, проте є цілком достатніми, щоб не перетворитися на добровільного заручника світоглядних химер та небезпечних ілюзій. Зразком такої рефлексійної збалансованості й аналітичної переконливості може слугувати вердикт В. Левкулича: «Неоліберальним «новаторам» байдужа сукупна мудрість людства, бо вони функціонують на принципах хунвейбінів часів «культурної революції» в Китаї: для тих також усе, що було до них, не мало жодного значення. Відмінність простежується лише в тому, що сучасні ліберали ще й заперечують і по мірі своїх можливостей забороняють інтелектуальне надбання людства для решти світу – принаймні, стають на заваді поширенню тієї частини такого надбання, яке не узгоджується з їхнім уявленням про дійсне й належне. Якщо апеляції до «моралі» не гарантують блокування небезпечних для них ідей, то неоліберали та їхні симпатички в академічних колах вдаються до використання «важкої артилерії» – індоктринації, промивання мізків» [Левкулич 2021: 103].

Наведена позиція є нетиповою для гуманітарного дослідницького спектру України, який за інерцією з радянських часів продовжує в своїй масі функціонувати в режимі флюгера – сервільного пристосування до «сильних світу цього». На Заході, який нині нібито слугує нам за аксіологічний і поведінковий взірець, настільки драматичних проблем із самоцензуруванням не існувало вже з часів Інквізиції і не існує нині, свідченням чого може слугувати книга Роберта Гілдеа «Імперії розуму: колоніальне минуле і політика сучасності», яка увійшла до почесного пулу Best Nonfiction of 2019 – себто найкращої нехудожньої, документальної, фактологічної літератури 2019 року [Gildea 2019].

Іронічною точкою відліку для написання книги слугувала одна з резонансних промов Уїнстона Черчилля 1943 року, під час якої він стверджував, що Друга світова війна є останньою світовою війною, зумовленою нераціональною організацією колоніальної політики і так само нераціональними взаєминами між метрополіями; натомість імперії майбутнього, на переконання британського прем'єра, «будуть імперіями розуму», що принципово унеможливить будь-яку війну. Треба визнати, що навіть сучасникам Черчилля його сентенції здалися надто романтичними й оптимістичними, а жорстокі реалії деколонізації та неоколоніалізму повоєнного світу лише підтвердили побоювання в неадекватній оцінці перспектив. Формально імперії відійшли в минуле, проте *idea fixe* імпе-

рії як моделі для проектування влади на весь зовнішній світ і *de facto* легітимізації постколоніального втручання не лише залишилася в силі, а й зазнає регулярної концептуальної та інструментальної модернізації. Така екстраполяція постколоніальних зусиль після падіння Берлінського муру простежується насамперед на рівні нав'язування колоніальних ієрархій смислів і цільових орієнтирів.

У новій резонансній книзі почесний професор психології та нейронауки Університету Дьюка Роберт Дж. Томпсон-молодший осмислює виклики на адресу вищої освіти з боку таких імперативів сучасності, як антиінтелектуалізм, антираціоналізм та постправа [Thompson 2022]. Автор наголошує на небезпеці посилення позицій постправа, яка не лише дезінформує, а й дезорієнтує, задає хибні орієнтири та згубні пріоритети. Тому, на його думку, вища освіта загалом, а американська вища освіта зокрема й насамперед повинна взяти на себе відповідальність за боротьбу з антираціоналізмом, а також нарешті почати безкомпромісно культивувати раціоналістичне світосприйняття й цінності критичного мислення. Споріднену проблематику осмислює доцент кафедри освіти в Університеті ДеПау (США) Дерек Р. Форд у книзі «Політика та педагогіка в епоху «постправа»: повстанська філософія та практика» [Ford 2018].

У резонансній праці «Переконливе політичне лідерство: як змінити світ своїми словами» культовий автор попереднього десятиліття Андрей Петер Деніел осмислює причинно-наслідкові зв'язки фантазмагоричної ситуації, за якої «сучасна освіта, експлуатуючи мантру перманентного підвищення якості наданих послуг, тим не менше залишає студентів не-підготовленими до життєвих реалій. Також вона «навчає процвітати» в економіці, якої насправді не існує» [Andrei 2021: 247].

Відповідальним за такі разючі відмінності між очікуваним та втіленим на практиці є насамперед політичний тренд неоліберального прогресизму з його гаслом «Future is great wide open». Саме ця політико-лобістська течія ініціювала основний масив жонглювання популістськими й демагогічними гаслами, які або взагалі не корелюють з буттєвими реаліями, або мають до них доволі віддалений стосунок. Подібно до архаїки суспільства епохи бронзи, оргіастичні містерії сучасних «прогресистів» так само покликані виконувати функцію «очищення». Втім, споглядання цього ритуалу оком людини з непідготовленою свідомістю ставить її перед непереборними труднощами в з'ясуванні, що є відьомським шабашем, а що – його магічним використанням.

Коли маєш справу навіть із незначною децицею пресингу, здійснюваного репрезентантами неоліберальної демократії топ-рівня та їхніми численними проксі для забезпечення необхідного їм прийняття політичних та управлінських рішень, то віддаєш належне аналітичному генію Платона: демократія вироджується в тиранію не внаслідок

випадкового збігу обставин, а з причин неусувної генеалогічної зумовленості свого розвитку саме за таким сценарієм. Своєрідним рубіконом виродження демократії в автократію і деспотію є безкарне нехтування фундаментальною опцією демократії – свободою слова.

Враховуючи ставлення сучасних прогресистів (неолібералів, репрезентантів транснаціонального капіталу) до свободи слова, об'єктивний, неупереджений і незаангажований аналіз змушений констатувати: порятунок реноме демократії можливий лише за однієї умови – якщо ототожнення сучасних неолібералів із демократією як такою вважається некоректним, шахрайськи сфальсифікованим і маніпулятивно нав'язаним засобами постправди, демагогії, лицемірства й НЛП-технологій. Цю тезу відстоює в резонансній книзі «Економіка невдоволення: від занепаду еліти до зростання популізму» Жан-Мішель Пол [Paul 2019]. На думку автора, популістські рухи не в змозі запропонувати й реалізувати ефективні рішення: затиснута в пастку політичної коректності, сучасна західна еліта в своїй масі обслуговує приватні й корпоративні інтереси, не усвідомлюючи нагальності змін або не надаючи цьому виклику належного значення.

Провісником епохи релятивізму можна вважати тезу Федора Достоєвського в «Братах Карамазових»: якщо Бог помер, то все дозволено. Зумовлену цим засновком низку причинно-наслідкових зв'язків продовжити не важко: якщо все дозволено, то варто подбати про одне – як реалізувати таку можливість, як втілити її на практиці. В цьому контексті пріоритетного значення набуває фактор медійного ландшафту, формування інформаційного порядку денного і вкидання в медійний простір акцентованих меседжів. Потреба домінування в інформаційному просторі обумовлена тим, що невдовзі споживачі інформаційного продукту, висловлюючись образно, дивитимуться на світ очима власника (замовника, спонсора) інформаційного контенту.

Власне, словосполучення «дивитися на світ очима» якраз і є буквальним утіленням світоглядного впливу, реалізованого внаслідок методичного інформаційного пресингу. Йдеться про управління засобом певної інформаційної матриці, ключовими акцентами якої, в принципі, може бути будь-що. Як тут не згадати легендарний вислів маршала Франції Жака д'Естампа дела Ферте: Бог завжди на боці великих батальйонів. Якщо ти керуєш «великими батальйонами» інформаційних ресурсів, то не складе великих труднощів переконати суспільну свідомість у тому, що якісні показники вищої освіти можна коректно тестувати кількісними параметрами, і, наприклад, розв'язання проблеми плагіату гарантує неймовірний приріст геніальних праць, або що ідентичність – це не конкретно-історична змістовна квінтесенція, а лише уявлення про неї.

За аналогією з книгою Джозефа Пайна та Джеймса Гілмора «Економіка вражень: битва за час, увагу та гроші клієнта» [The Experience 2020], можна екстраполяційно стверджувати про мегатренд, в основі якого фактор вражень. Цей фактор повною мірою поширюється й на сферу освіти, формуючи щось на кшталт *освіти вражень, для якої вирішальне значення має не дійсність як така, не істина і не факти, а уявлення, враження про них*. Тому сьогодні за рівнем контрпродуктивного формалізму, функціональної неефективності й змістовної профанації запеклу боротьбу між собою ведуть науково-практичні конференції, науково-педагогічні стажування та різноманітні кількісні показники, за допомогою яких у відверто алогічний і навіть алхімічний спосіб намагаються виміряти якість освіти й науки та навіть більше – стверджувати про лінійне підвищення такої якості в необмеженій перспективі.

Грета Тунберг vs Леонід Брежнєв: нехай переможе сильніший

Останніми роками нездорова ейфорія навпіл із відвертим психозом простежується в питанні індексів публікаційної активності: оскільки саме цей фактор було обрано одним із вирішальних критеріїв, на підставі яких відбувається рейтингування й атестація наукових установ, то інститути й університети без жодних попередніх апеляцій до здорового глузду спонукають своїх співробітників видавати «на-гора» максимум публікацій.

Опублікування ґрунтовних монографій і розлогих статей, в яких здійснено комплексний аналіз резонансних проблем, віднедавня втратило навіть мікроскопічні залишки доцільності: сьогодні нікому не потрібна монографія обсягом 40 друкованих аркушів, яка за своєю змістовною глибиною може відкрити автору шлях до Нобелівського номінанта; натомість варто опублікувати десять статей обсягом по півдрукованого аркуша кожна – і ти вважатимешся взірцем успішного науковця, який вхопив Бога за бороду й жар-птицю за хвіст. І байдуже, що опубліковані статті можна віднести лише до категорії «ні про що», а змістовна фабула таких опусів настільки примітивна й стилістично летаргійна, що їх варто використовувати в психіатричних клініках як дієву заспокійливу терапію (між іншим, таке використання було б набагато дієвішим, ніж нахабні спроби надавати видрукуваній макулатурі статусу «важливого внеску в розв'язання нагальної проблеми переливання з пустого в порожнє»).

Широкі потоки графоманства й гонитва за формальними наукометричними показниками призвели до абсурдистської ситуації своєрідного задзеркалля, в межах якого важко розгледіти не лише Думку, одягнену в Слово, а й тривіальний здоровий глузд, який опирається на переконливі причинно-наслідкові зв'язки та інтерпретаційну силу

аргументів. Навіть за великого бажання важко заперечити тезу, що «принцип publish-or-perish, який домінує в управлінні освітньою і науковою сферою, провокує експоненційне зростання наукових публікацій і низку інших негативних ефектів на кшталт «салями-публікацій», «гостьового авторства» и т. п.» [Казаринова 2020: 135].

Внутрішня логіка й причиновий зв'язок принципу publish-or-perish (дослівно: публікуйся або помри) полягає в наступному: «Орієнтація на просування у міжнародних рейтингах, критерієм яких є в тому числі й персональна публікаційна активність та цитованість ученими, стимулює цю публікаційну гонку до експоненційного розвитку. *Стабілізація кількості публікацій на певному рівні у цій логіці неможлива.* Навіть для того, щоб зберегти місце в рейтингу, необхідно постійно нарощувати показники. При цьому критика принципу publish or perish не нова й доволі поширена, а наслідки його застосування в житті наукового співтовариства вже очевидні й дозволяють робити наступні висновки: збільшення кількості публікацій замість однієї узагальнюючої і концептуальної; збільшення кількості співавторів різного рівня причетності до написання статті (co-authors, contributor, guest authors) та інші згубні ефекти» [Казаринова 2020: 138]. Не дивно, що функціонування академічної науки на принципі «publish or perish» вже призвело до лавиноподібного збільшення кількості публікацій так званого «сміттєвого» рівня і боязко навіть уявити, яка доля чатує на цю «Вавилонську вежу» в оглядовому майбутньому.

Дехто вважає, що ситуацію спроможна врятувати публікаційна активність у виданнях, що індексуються в наукометричних базах даних Scopus та Web of Science. Треба визнати, що, з одного боку, рівень таких видань справді дещо вищий, проте, з іншого боку, він також не захмарний і не бездоганний. Чого варті, наприклад, комічні випадки опублікування невеличких і змістовно примітивних статей за авторства п'яти осіб, коли співавтори мають несумісні сфери наукових інтересів і до виходу друком статті кожен із них навіть не підозрював про існування інших співавторів. До такої ганьби не опускаються навіть найбільш маргінальні вітчизняні видання.

Подібні випадки дають підстави стверджувати, що в змістовному сенсі певна частина публікацій у виданнях, що належать до наукометричних баз даних Scopus та Web of Science – це абсолютний нуль, якщо взагалі не мінус, позаяк переваг такого формату – катма, а недоліків – безліч: окрім гнітючої змістовної невиразності в таких випадках доводиться мати справу з деморалізуючим (як наслідок профанування), цинічним (як усвідомлення кричущих недоліків, проте слухняне перебування якщо не в авангарді, то, принаймні, а ар'єргарді цього згубного

тренду) і корупційним трендом (позаяк у цій сфері править бал принцип «гроші – це Наше-Все»).

Важко не погодитися з О. Гомілко: «Коли йдеться про оцінювання наукового доробку, навряд чи можна обмежуватися кількістю публікацій у виданнях, включених до наукометричних баз Scopus чи Web of Science. Не заперечуючи важливості такого показника, усе ж треба визнати, що його механічне застосування, наприклад, до визначення вибіркового критерію, за якими визначається фаховий рівень наукових періодичних видань України, стало фактором загрози подальшому існуванню багатьох визнаних журналів. Головним чином це стосується гуманітарної сфери, де публічність та репутація – вагомі критерії наукової успішності» [Гомілко 2020: 288].

Продовжуючи цю тезу, авторка додає: «Метушня, зчинена в пошуках щасливих авторів трьох «скопусівських» публікацій, аби запросити їх до складу редакційної колегії для підтвердження фаховості видання, – сумне підтвердження цього. Справді, більше ніж 200 фахових українських видань із філософії навряд чи можна оцінити як високопрофесійні, тому певна фахова селекція мусить відбутися. Але замість якісного добору із застосуванням не адміністративного, а академічного механізму нам пропонують формальний кількісний критерій. Тому статус фаховості видання можуть отримати випадково, а не завдяки якості публікацій. Наразі показник публікацій, включених до наукометричних баз Scopus чи Web of Science, у гуманітарній сфері здається малоінформативним. Тож виникає сумнів, чи таке запровадження наукових стандартів сприятиме ефективному реформуванню фахових наукових видань України» [Гомілко 2020: 288].

Розгубленість, яка панує в питанні пріоритетної бажаності опублікування наукової продукції на певних платформах, цілком зрозуміла, якщо взяти до уваги, що навіть на Заході з цим аспектом пов'язано чимало колізій і курйозів. Приміром, для науковців класичним орієнтиром вважається література категорії нон-фікшн (nonfiction literature). Втім, треба розуміти, що до такого профільного сегменту належить широкий спектр нехудожньої, документальної, заснованої на фактах літератури, включаючи енциклопедії, мемуари, есе, словники, науково-популярні видання, книги з філософії, психології, особистісного зростання й навіть кулінарії. Зрозуміло, що інтелектуалоемні праці з філософії та методології науки відрізняються від новаторських кулінарних рецептів та методичок у стилі «як стати мільйонером» чи «неодмінно бути щасливим» так само, як різняться між собою форми життя з різних галактик. Тим не менше, їх досі об'єднує висівка «форми життя».

Особливо вибаглива й претензійна публіка в сектантський спосіб видає нові, більш адекватні її забаганкам видавничі платформи, – для

прикладу, можна взяти категорію досліджень (публікацій, книг, статей) під умовною назвою «Brain Games». Однак, окрім того, що цей сегмент є надто вузьким і елітарним, він ще й доволі своєрідний – в тому сенсі, що чимало публікацій на цій платформі не вкладаються в усталені канони не лише наукової, а й філософської та психологічної літератури.

Трагікомічна розгубленість очільників вітчизняної науково-освітньої сфери цим не вичерпується: останнім часом усе частіше лунають рекомендації і навіть вимоги обов'язковості посилань у разі згадки в тексті про будь-який науковий факт, кількісні показники чи історичні дати. Це вже призвело до багатьох гротескних парадів абсурду, коли тексти публікацій на дві третини складаються з посилань і довідкових матеріалів: щоб знайти в таких опусах авторську позицію чи хоча б змістовну фабулу, мало бути читачем із науковими ступенями – треба ще й вдаватися до послуг досвідчених фахівців у галузі розслідувань і пошуків.

У випадку з вимогою обов'язковості посилань на все й уся маємо справу хоч і з прикрою, проте цілком традиційною для наших соціокультурних широт «унтер-пришибеєвською» спробою компенсувати нестачу інтелекту й розумової ефективності надмірністю педантизму й формалізму. Такі абсурдистські вимоги є не надто елегантною спробою «підстелити соломку» на випадок, якщо антиплагіатні активісти раптом вирішать розширити діапазон своїх уявлень про дефінітивні ознаки плагіату. Воістину у страху очі великі, а той, хто обпікся на молоці, почне дмухати й на воду. От тільки чи слід робити заручником своїх фобій усю освітньо-наукову сферу? Можливо, існують більш ефективні й заощадливі засоби позбутися індивідуальних страхів?

Також традиційними для наших соціокультурних широт можна вважати випадки, коли відсутність належного рівня думок автори намагаються гіперкомпенсувати громіздким синтаксисом. Щоправда, подібна «гра в наукоподібність» вважається елітарною, бо вона до снаги небагатьом – абсолютна ж більшість квазидослідницького середовища не має жодного уявлення навіть про те, що таке синтаксис, не говорячи вже про те, як зробити його настільки громіздким, щоб він міг хоча б симулювати відповідність текстового повідомлення канонам науки.

У ситуації кричущого дефіциту думок і ефективних способів їх викладення загроза відсутності читацького відгуку набуває ознак гіперреалістичної перспективи. Однак епоха, одним із термінологічних ідентифікаторів якої є гасло «все для клієнта», не могла не знайти виходу навіть із такого скрутного становища. Прогнозовано він виявився плагіативним продовженням консьюмеристських та маркетингових практик. У наш час навіть прибиральниця в невеличкій крамниці може прочитати ґрунтовну лекцію про корелятивну залежність між місцем, на якому знаходиться товар, та перспективами його продажу. Цей фактор був ви-

значальним від часів зародження Шовкового шляху; він зберігає такий статус і нині, коли вірусного поширення набули запити в Інтернеті про якість життя і здорову їжу. Втім, навіть відчутний зсув у питанні споживчих пріоритетів виявився неспроможним похитнути монопольне значення місця розташування товару для перспектив його продажу.

Наукова продукція – це так само товар, а його цитованість віддзеркалює показники продажів. Далі за аналогією: є потреба підвищити рівень цитованості – розмістіть наукову продукцію в «правильному місці» (тобто на популярному, рейтинговому ресурсі). Це забезпечить стабільний приріст індексу цитованості. Не зайвими виявляться такі маркетингологічні «гачки», як яскравий і алармістський заголовок публікації, виразна й поліаспектна анотація, а також ключові слова, які насправді можуть бути зовсім не ключовими, а просто такими, які когерентні найбільш рейтинговим пошуковим запитам.

І ще одне: заголовок публікації має складатися з якомога меншої кількості слів – в епоху світоглядного перекотиполя лише безнадійні відчайдухи можуть пришвартувати свою увагу до статті «умовного Еразма Роттердамського», назва якої складається з кількох десятків слів. Якщо вже й ці поради не допоможуть, то найміть структуру, яка займається примноженням кількості підписників сайтів: за рахунок наповнення Інтернету псевдорерайтами ці «народні умільці» з вашого *Нічого* обов'язково зроблять *Щось*. І успіх гарантовано! Як бачите, *левова частка зусиль витрачається на що завгодно – тільки не на аспект змісту, його виразності й глибини. І це вже навіть не виразний симптом сучасності, а її повноцінний діагноз.*

Дон-кіхотська боротьба з вітряними млинами різноманітних індексів цитування в одних випадках почала набувати відверто параноїдальних, а в інших – епілептичних ознак. Для коментарів цього задзеркалля здорового глузду вочевидь бракує спопеляючої іронії Сократа. Втім, чи може тут вважатися авторитетом Сократ, якщо в нього образливо низький рівень цитованості? Як іронізують в академічних колах, у Сократа з Гегелем проблеми з індексом цитованості, а от у Грети Тунберг таких проблем немає. Втім, Греті Тунберг не варто заздрити, бо тієї клінічної картини, носієм якої вона є, неможливо ані позбутися, ані хоча б істотно знівельювати за рахунок шаленої публічної популярності.

Також важко одразу визначити, чи краща сумна ситуація з Гретою Тунберг за комічну ситуацію з Леонідом Брежнєвим, «чия» трилогія «Мала Земля», «Відродження» і «Цілина» на початку 1980-х побила всі рекорди тиражів і цитованості. Брежнєвська «нетленка» вочевидь сильніша за критеріями системного подання інформації, аргументаційної переконливості й загалом інтелектуальної насиченості, ніж інфантильне дилетантство одкровенень ментально незбалансованої Грети Тунберг.

І це не випадково, адже якщо Греті Тунберг хтось зі спонсорів-кураторів і навіть ті чи інші меседжеві пріоритети, то вона їх все-таки виголошує без папірця, нібито спонтанно й експромтом і, як висловлюються психіатри, «у змінених станах свідомості», що лише додає надлишкові бонуси громадської довіри в її скарбничку нібито щирості.

Натомість над підготовкою тексту трилогії Брежнєва на різних етапах працювали колективи кількох інститутів і найкращі літературні редактори СРСР, тому серед співавторів можна було б зазначити близько сотні осіб, серед яких прізвище канонізованого автора є найменш доречним із огляду на його майже нульовий внесок у загальний обсяг виконаних робіт. Тим не менше, вроджена скромність і сором'язливість не завадила Леоніду Іллічу не лише зазначити себе автором, а й отримати за опубліковану трилогію Ленінську премію з літератури.

Якщо комусь аналогії із «пріснопам'ятними» часами епохи «пізнього Брежнєва» видаються недоречними з огляду на некогерентність сьогочасним реаліям, то змушений розчарувати: в питаннях колективної творчості та визначення одноосібного автора, який, уже за звичною іронією, до цієї творчості не має жодного стосунку, практично нічого не змінилося. У наші часи так само, як і на зламі 1970-1980-х, директори інститутів публікують під своїм прізвищем статті й монографії, написані співробітниками цих інститутів, а міністри, прем'єр-міністри і президенти намагаються вразити світ текстами, які формували вже директори інститутів, а писали – знову-таки співробітники різних інститутів.

Якщо хтось вважає, що практикування моделі «трилогій нібито Брежнєва» притаманне лише «пострадянським широтам», то він глибоко помиляється: доба урядовців у країнах «Старої Європи» так само складається лише з 24 годин, а окрім якісного виконання своїх безпосередніх посадових повноважень, у них прийнято бути регулярно присутнім у соціальних мережах і хоча б час від часу пропонувати *orbi et urbi* своє програмне, концептуальне бачення «всього й уся». Перший (і в багатьох випадках єдиний та безальтернативний) вихід із такої ситуації – довірити весь фронт робіт, пов'язаних із веденням акаунтів у соцмережах і підготовкою до друку публікацій, окремій особі чи групі осіб, для яких виконання подібних робіт є чимось менш психологічно обтяжливим і енергетично затратним, ніж для замовника-посадовця.

Відповідно, коли в ЗМІ з'являються повідомлення про відставку якогось міністра чи глави уряду нібито з причин виявленого в їхніх статтях чи промовах плагіату, то це спрощене й примітивізоване подання інформації: насправді наявність плагіату – це не смертний гріх і не підстава для оргвисновків щодо себе у формі японського кодексу честі сепуку, а лише формальна підстава, яка засвідчує загальну некомпетентність посадовця, а відтак і його невідповідність займаній посаді. В даному

разі спрацьовує принцип логіки у формі риторичного запитання: *якщо посадовець неспроможний організувати роботу своїх підлеглих чи зафрахтованих фрілансерів таким чином, щоб ті в невеличких текстах не погубили лапок і посилань на знакових осіб, то як він може очолювати міністерство чи уряд?*

Однак, треба визнати, що наведена логіка відповіді небездоганна, а саме запитання можна (а здебільшого й треба!) переводити з риторичного у класичний запитальний формат, адже цілком можлива ситуація, за якої кваліфікаційний рівень можновладця практично жодним чином не корелює з кваліфікаційним рівнем тих, хто займається його «репрезентацією на рівні публічної політики». Якщо взяти до уваги, що ціна прийняття політичних рішень для конкуруючих лобістських кланів складає мільярди доларів та євро, то мимоволі напрашується макіавелієвський висновок про доцільність дискредитації непоступливого посадовця – тим більше, що порівняно із сумами збитків чи недоотриманих прибутків ціна дискредитації мізерна. Звичайно, на Заході не забули фундаментальну настанову Джона Лока: *якщо існує можливість зловживань хоча б у принципі, то переведення такої можливості у формат дійсності є лише питанням часу*. Тому, відповідно до аргументації Лока, слід забезпечити чітке розмежування гілок влади [Лок 2020]. Зрозуміло, що регламентні вимоги такого логічного підходу не вичерпуються гілками влади: зокрема, на часі також *відмежування зерна кваліфікаційного рівня й посадової ефективності від половини кількох загублених лапок у текстах*, написаних посадовцем чи, скоріше за все, від його імені, і якими маніпулятивно намагаються скористатися суперники, конкуренти й недоброзичливці.

Втім, для усвідомлення навіть найпростіших вимог логіки й здорового глузду потрібен певний часовий проміжок – Джон Лок не випадково визнавав, що потреба прийняття закону про розмежування влад у його часи не просто визріла, а вочевидь перезріла, що такий закон слід було б імплементувати хоча б на століття раніше і що в разі його неприйняття потреба в ньому невдовзі взагалі відпала б, позаяк держава була б зруйнована зсередини, а все, що пов'язане з потребами ефективного державного управління, автоматично втратило б сенс і доцільність.

Україна як репрезентантка, скажімо так, «молодої демократії» може собі дозволити привілей робити потрібні висновки й приймати нагальні рішення оперативніше, ніж на Заході, не йдучи у фарватері інерції тривалих процедурно-регламентних зважувань усіх «за» та «проти» й не переводячи очевидні виклики та загрози в хронічну фазу. Саме крізь призму цієї тези слід сприймати фактичну відмову нашої країни від формального й автоматичного поширення західних канонів (чи пак – умовно західних і поки що канонів) щодо кореляції обіймання певних посад із дотриманням антиплагіатних норм.

Принагідно зазначимо, що на адресу ледве не всіх міністрів освіти і науки України попереднього десятиліття різними групами політичного впливу інспірувалися кампанії звинувачень у плагіаті, проте жоден із них не залишив свою посаду саме з цієї причини. А єдина пані міністр, якій вдалося уникнути закидів у плагіаті, досягла такої майже недосяжної в наш час мети лише за допомогою двох пікантних факторів: по-перше, вона була колишньою стипендіаткою тих структур, на які припадає основна частка антиплагіатних атак у публічному просторі України (а, як відомо, ворон ворону око не виклює); по-друге, навчена сумних досвідом своїх попередників, вона, перебуваючи на посаді міністра півроку, примудрилася не видрукувати під своїм іменем жодного тексту обсягом понад десять речень.

Одначе, пікантність цим не обмежується: в одному з мікроскопічних дописів у соцмережах, в якому ця пані міністр нарікала, що її міністерської зарплати не вистачає для повноцінного життя, в трьох десятках слів вона «примудрилася» зробити півтора десятка граматичних і стилістичних помилок, після чого соцмережі буквально вибухнули відвертими визнаннями – мовляв, краще б ти практикувала тотальний плагіат, а не дискредитувала високу міністерську посаду мовною грамотністю рівня дошкільного закладу освіти!

З тими міністрами, які попри інспіровані звинувачення в плагіаті все ж залишилися на своїх посадах, також не обійшлося без «але»: перебуваючи й надалі в міністерському кріслі, вони були змушені «віддати на відкуп» сферу регламентації явищ плагіату замовникам антиплагіатної істерії. Це пояснює на перший погляд дивну закономірність: спочатку синусоїда викриття міністрів у плагіаті різко піднімалася вгору, а потім ще більш різко сходила нанівець. Бо й справді, навіщо дратувати посадовця, який уже перетворився на слухняну маріонетку – це так само, як зарізати курку, яка несе золоті яйця.

З огляду на такий сумний досвід, можливо, й варто запровадити канон обов'язкової відставки міністрів освіти і науки України, щодо яких оприлюднено плагіатний компромат – і справа тут не стільки в плагіаті, скільки в конфлікті інтересів, у подальших труднощах зберігати об'єктивність і неупередженість як у питаннях щодо того ж плагіату, так і з приводу більш «хлібних» аспектів, які любіюються ініціаторами антиплагіатних істерій.

Мовчання ягнят: сила аргументів чи аргументи сили?

Близько півтора століття тому Панас Мирний та його старший брат Іван Білик, аналізуючи піднесення анархістської і загалом революційної активності, сформулювали сакраментальне риторичне запитання: «Хіба

ревуть воли, як ясла повні?» Зрозуміло, що термін «воли» вживався не в буквальному, а в метафоричному й символічно-екстраполятивному сенсі, натякаючи на стан суспільної свідомості та її готовність до спротиву неефективній і безвідповідальній владі. З вершин та низин сьогодення доводиться констатувати істотний приріст середовища «волів», які не ревуть навіть тоді, коли їхні ясла вочевидь порожні. Звичайно, кожен із таких «волів» вигадав собі якийсь алібі-виправдання, проте подібна поведінкова стратегема їм честі не робить, а науково-освітню сферу і країну загалом загання в глухий кут стагнації, вихід із якого врешті-решт буде вкрай болісним, якщо не фатальним.

Ця ситуація має виразні аналогії з онкологічною хворобою, яка на певній стадії вже не підлягає лікуванню, тому застосовують паліативні методики, можливості плацебо-ефекту чи навіть еутаназію. З високим ступенем вірогідності можна припустити, що жодна з таких перспектив не до вподоби як українському соціуму в цілому, так і тим «мовчунам» із академічного середовища та представникам управлінської вертикалі, які продовжують заколисувати суспільну свідомість України мантрами про те, що «пожежа йде за планом». Насправді ж пожежа – на те й пожежа, що вона ніколи не йде за чиїмсь планом, а натомість завжди має власний план, про який попередньо не повідомляє, а в кращому разі натякає, по-гамлетівськи підказує у формі іронії і курйозів, з яких треба робити своєчасні висновки [Alexander 2011]. Або не робити – і в подальшому ображатися лише на самих себе.

Науково-освітня сфера України продовжує покійно виконувати місію постколоніальної території для амбівалентних нововведень і екстремальних експериментів. Інерція функціонування в такому режимі заводить країну в кращому разі на манівці розвитку, а в гіршому – вводить в анабіотичний стан освітньо-інтелектуального додатку більш розвинутих економік. Якщо для більшості колишніх колоніальних країн такий статус є асоціативно неприйнятним і навіть образливим, то Україна досі не вбачає в цьому нічого загрозливого – можливо тому, що її статус упродовж кількох попередніх століть дещо відрізнявся від класичного колоніалізму і з цієї причини на рівні її масової свідомості не сформувалася ані *рефлекторика* інтуїтивного сприйняття постколоніальних викликів, загроз і небезпек, ані *рефлексійність* як спроможність адекватно оцінити ситуацію засобом коректного оперування наявним емпіричним матеріалом.

Відчувається небезпечна для адекватного сприйняття дійсності й наслідків такого сприйняття на рівні політико-управлінських практик нестача системного, критичного чи хоча б аргументованого аналізу стану речей у цій сфері – того, що англійською мовою артикулюється словосполученням «a typically brilliant and hard-hitting analysis». Натомість

доводиться мати справу із суцільними ерзацами, некритично й нашвидкоруч запозиченими «методичками щастя» і клішованим мисленням, яке слугує живильним середовищем для когнітивних спотворень, маніпуляцій, пропаганди тощо. Це цілком вкладається в дотепну дефінітивну формулу схоластики як «різновиду дозвілля, звільненого від нагальності світу» [Bourdieu 2000: 75].

Розрахунок на магічний вплив кліше простежується в усьому, а насамперед в *одержимості другорядними факторами й гонитві за примарами, які нібито спроможні виконати функцію панацеї*. Логіка в даному разі безпорадна, а абсурд сягнув апогею (принаймні, хочеться вірити, що він уже сягнув, а останній не буде відтермінований «у світле майбутнє»). Водночас сакралізація примар відкриває широкі горизонти для натужної імітації наукової діяльності, псевдонауки, евфеміністичного словоблуддя і компілятивних автоматизмів. Як іронізував у подібних випадках Вуді Аллен, за це треба винагороджувати якщо не медаллю, то хоча б сеансами психотерапії.

O sancta simplicitas! – себто, о свята наївність! Чому саме «свята»? Та тому, що фатальні дурниці й рішення, прийняті під егідою наївності у формі одержимості другорядними факторами й гонитви за примарами, освячені майже релігійною і ледве не сакралізованою впевненістю в категоричній необхідності таких кроків. Коли Яна Гуса за рішенням церковного собору спалювали як еретика, то до багаття прийшла старенька сусідка вождя чеського національно-визвольного руху, яка знала його з дитинства й завжди відгукувалася про нього як носія найкращих особистих якостей; проте того разу бабуся збрала до купи залишки своїх сил не для того, щоб переконати натовп у невинності Яна Гуса, а для того, щоб кинути в багаття купку принесеного хмизу, бо, на її переконання, *«Церква не може помилятися»* [Баумейстер 2021]. Відтоді минуло понад шість століть, а в сфері стереотипної догматизованості мислення й недовіри до самих основ здорового глузду значна частина людства продовжує тупцювати там же.

Така наївність чи пак – простота – має в арсеналі своїх опцій ще один, уже цілком праксеологічний недолік: вона, висловлюючись російською, «хуже воровства» – в тому сенсі, що слідування в її фарватері призводить до фактичного обкрадання суспільства, до знекровлення його ресурсів і зневіри в спроможності збудувати в оглядовій перспективі навіть не «Місто Сонця», а хоча б раціоморфну форму суспільного буття, членство в якій не ображало б людську гідність.

На перший погляд, сама можливість одержимості другорядними факторами й гонитви за примарами є алогічною і сюрреалістичною. То чому ж вона набуває реальних ознак, чому і за яких умов перетворюється на залізобетонний фактор «із плоті й крові»? Ще Йоган Вольфганг Гете у

«Фаусті» зробив симптоматичне викриття: «А те, що духом часу зветься, є духом професорів та їхніх понять» – *себто для канонізації другорядних факторів у статусі панацеї треба закріпити за ними реноме «духу часу»*. Не більше й не менше.

Той же Гете вдався до показового доповнення: попри те, що *de facto* йдеться лише про комплекс особистих вподобань (з усіма притаманними їм рудиментами суб'єктивізму й смакової тенденційності), професори докладають усіх можливих і неможливих зусиль, аби надати своїм поняттям статусу істини в останній інстанції, канонізованої і сакралізованої в статусі панацеї самою «логікою трансісторичних процесів» і взагалі якимись «вищими силами», апеляції до яких з боку професури мають, щоправда, дещо кумедний характер.

На відміну від часів Гете, нині драйверами «духу часу» є не респектабельні професори, а недорікуваті й малоосвічені «громадські активісти», які натужно симулюють пасіонарність [Bethke 1995; Buckingham 1999; Grossberg 2001]. Щоправда, ці *parvenu* (франц. – вискочки) є не більше, ніж маріонетками, тими клоунами, які, як відомо, не керують цирком. За лаштунками ж такого театрального дійства стоять сумнозвісні репрезентанти транснаціональної олігархії, які, використовуючи троянського коня неолібералізму й нещадно експлуатуючи тезу відкритого суспільства (відкритої освіти, науки тощо), намагаються підлаштувати під свої потреби ще й Україну.

Інструментами такого підлаштування в принципі може бути будь-що, будь-який із другорядних факторів – наприклад, мантра доброчесності чи «принципової боротьби з плагіатом». Зокрема, як слушно зазначає Михайло Бойченко, «академічну доброчесність схильні розглядати як нову панацею, тобто універсальні ліки від усіх хвороб не лише в академічній сфері, а й в освіті загалом, більше того – в усьому суспільному житті, хоча й передусім у сфері політики» [Бойченко 2019: 98].

Ініціатори канонізації маргінальних факторів запевняють, що запропоновані ними в статусі безапеляційних пріоритетів чинники «покликані зробити вирішальний внесок у підвищення якості й ефективності освіти України». У цьому пафосному симбіозі демагогії і популізму ключовим терміном є «покликані», бо саме він дозволяє в критичній ситуації відхреститися від персональної відповідальності за те, що науково-освітню сферу України впродовж десятиліття водили манівцями – замість того, щоб розв'язувати реальні проблеми та формулювати переконливі відповіді на виклики, які вже тривалий час чатують на якість і ефективність вітчизняної освіти. А глухі кути й фатальні наслідки зарегульованості у форматі надання гіпертрофованого значення різноманітним химерам усе гучніше декламативним стилем метронома радять «не запитувати, за ким дзвенять дзвони».

Це й не дивно, адже навіть феноменальні успіхи на ниві боротьби з плагіатом виявляться не більше, ніж, висловлюючись термінологією політекономії, нерентабельним і неліквідним активом – у тому сенсі, що вони практично жодним чином не корелюють із цільовими пріоритетами якості й ефективності освіти, в відтак априорі не визначають результати досягнення чи недосягнення таких цільових пріоритетів, тим більше – не можуть у принципі бути детермінантами подібних перспектив. На відміну від примітивної уяви репрезентантів інтересів транснаціонального капіталу, в реальному житті існують десятки, сотні, а можливо й тисячі способів, які краще, надійніше й переконливіше тестують кваліфікаційний рівень кожного науковця, освітянина й автора, ніж це пропонує амбівалентна антиплагіатна істерія. То ж, здоровий глузд, якщо ти ще не повністю полишив цю країну, відгукнись!

Якщо дистанціюватися від фарисейської казуїстики, то треба визнати, що існує лише один критерій наукової кваліфікованості – якість наукового продукту. Жоден інший «смертний гріх» – як то звинувачення в плагіаті, в зловживанні спиртними напоями й стимуляторами, в приналежності до «неправильної» раси, конфесії, статі й майнової категорії – насправді не має стосунку до суті цієї справи. Точніше, стосунок існує лише тоді й наскільки, коли й наскільки якийсь із цих факторів стає на заваді якості наукового продукту. Тут треба поставити крапку, а можна й знак оклику, бо решта – від лукавого.

Існує дотепна інтерпретаційна версія, згідно з якою кожен історичний період має як власну епоху Відродження, так і часи похмурого Середньовіччя. Зрештою, перелік таких аналогій-опцій можна розширити за рахунок Інквізиції, на виконання функцій якої сьогодні небезпідставно претендує антиплагіатний тренд. Подібно до того, як апеляція до «священного» статусу Інквізиції була цілком достатньою для прийняття практично будь-якого квазісудового рішення, так само закиди в плагіаті сьогодні спроможні дієво виконати ледь не безмежний діапазон функцій, серед яких чомусь не простежується лише підвищення рівня освітньо-наукової якості й ефективності, хоча нібито саме на такий цільовий орієнтир скеровувалася «праведна боротьба з плагіатом».

Антиплагіатна істерія містить безліч спірних аспектів, небезпек і загроз, спроможних за своїм сукупним деструктивним впливом призвести до тектонічних катаклізмів. Комплексний аналіз таких викликів заслуговує на окреме розлоге дослідження, тому в даному разі похапцем зупинимось лише на очевидних патогенних факторах.

По-перше, відсутність чітких критеріальних ознак плагіату: станом на сьогодні існують як різні змістовні версії плагіату, так і різні підходи до типології та ієрархізації плагіативних практик за критерієм значущості. На жаль, замість того, щоб зробити ці аспекти предметом квалі-

фікованого, фахового діалогу, кілька років тому МОН України фактично взяло за взірєць максимально розширену версію плагіату, яка структурується за понад десятьма (!) відгалуженнями, з-поміж яких є такі, які роблять навіть цілком щире бажання уникнути плагіату практично нездійсненним. Сьогоднішнє керівництво МОН України, здається, збагнуло соціопатичну абсурдність тактики «кавалерійських наскоків», проте де-завуювати згубні рішення попередників усе ж не наважується.

По-друге, поширення нових антиплагіатних норм на весь масив наукової продукції, безвідносно до того, коли саме стаття чи монографія побачила світ. Цим порушується фундаментальний юридичний принцип незворотності, відповідно до якого до об'єкта розгляду правомірно застосовувати лише той нормативно-правовий акт, який був чинним на момент початку функціонування об'єкта. Так само ігнорується фундаментальний (принаймні, для гуманітарної сфери знань) принцип історизму, відповідно до якого адекватна, об'єктивна й неупереджена оцінка явища чи тенденції можлива лише в межах автентичного конкретно-історичного контексту. Чому? Та тому, що *кожна епоха володіє власною ієрархією смислових і цільових пріоритетів*: їй притаманний унікальний спектр соціокультурної навантаженості й ангажованості, спроба замістити який семантичними маркерами іншого конкретно-історичного status quo є нічим іншим, як упередженістю, необ'єктивністю й неадекватністю застосування нетотожної критеріальної шкали.

Тут, щоправда, можуть виникнути труднощі з відповіддю на інше запитання: чи не означає факт конкретно-історичної і соціокультурної навантаженості, що гармонійна єдність і спадкоємність світоглядно-інтелектуальної складової історії – це не більше, ніж зручний міф, а насправді ж означений сегмент історії є категорично дискретним, автономно-сегментативним і непоєднувано-«піксельним»? На сформульоване запитання не існує відповіді в статусі істини в останній інстанції: апіорі й гіпотетично мають право на існування різні (в даному разі – навіть діаметрально протилежні) концептуальні підходи, а міра «істинності» кожного з них визначається виключно рівнем їх аргументаційної переконливості. Саме цей фактор є тим індикативним показником, який апостеріорі зміщує шальки терезів аудиторії і публіки на користь того чи іншого концептуального «Urbi et Orbi».

Між іншим, окрім двох несумісних концептуальних підходів до означеної проблеми існує також третій – «симбіотичний» підхід, який значною мірою знімає принципівість антагонізму. Йдеться про те, що, будучи конкретно-історичною і соціокультурно навантаженою, світоглядно-інтелектуальна складова історії може зберігати свою гармонійну трансчасову єдність – щоправда, лише за умови використання в якості критеріального взірця не кількісних і формальних ознак (на кшталт

збігу певної кількості слів як підстави для звинувачення в плагіаті), а якісних, змістовних, креативних, світоглядних і мистецьких здобутків, завдяки яким люди, власне, й спромоглися вийти з печер і виокремитися з тваринного світу в амбітний зоологічний вид.

Що стосується сучасної України, то вона вирішила бути «святішою Папи Римського» й виказала готовність спалити в «священному антиплагіатному вогні» наукову репутацію всіх і кожного, хто будь-коли наважився вийти за червону лінію «нульової норми плагіату». Така «принциповість» уже дорого обійшлася країні, а невдовзі може обійтися й значно дорожче. Йдеться, наприклад, про те, що самим фактом відсутності єдиного верифікатора плагіату, яким пошукач може скористатися напередодні захисту, МОН порушує права і обов'язки пошукачів наукових ступенів, а відтак – не має права застосовувати санкції за критерієм наявності плагіату. Тут ситуація аналогічна тій, коли людина заходить в тролейбус і намагається придбати квиток, але кондуктора нема, а у водія квитки відсутні: в разі якщо заходять контролери й вимагають сплатити штраф, їхня вимога є неправомірною, оскільки факт несплати поїздки є результатом ненаданих перевізником можливостей сплатити за поїздку, а не відсутності бажанням пасажира таку сплату здійснити.

За наведеним логічним алгоритмом і прецедентним правом позови проти МОН України уже не перший місяць виграються в судах тими, результати захистів чийх дисертації було скасовано під приводом виявленого плагіату. Наприклад, як зазначає Н. Кісіль: «навіть маючи необхідні докази наявності плагіату наукових творів, досить проблематично довести порушення авторських прав, якщо позов подається не від імені автора» [Кісіль 2019: 103]. Ще більш вражаючі програші і у більш здавалося би ясних справах. Прикметно, що МОН достеменно усвідомлювало програшність своєї позиції, тому навіть не скеровувало до суду представників юридичної служби. Юридична колізія полягає в тому, що суди скасували рішення про визнання неправочинними дій міністерства, однак вони не можуть зобов'язати МОН України присудити науковий ступінь чи вчене звання, тому наступним кроком очікується повторне подання позовів до міністерства – цього разу вже з приводу відшкодування матеріальних і моральних збитків. І щось мені підказує, що якою б не була позовна сума, історія повториться в найдрібніших деталях: МОН України знову самоусунеться від захисту в суді апіорі програшної позиції, а чимало позивачів нарешті стануть мільонерами.

Це можна було б ідентифікувати як *happy end*, якби не одне «але»: мільйонні стягнення на користь позивачів будуть здійснені за рахунок бюджету, тобто *de-facto* громадян України, а не тих спритних ділків, які наполягали на прийнятті суперечливих нововведень, як і не тих посадовців, які поставити на службу цього абсурду діяльність державного

апарату, чим могли б вразити навіть Франца Кафку і Альбера Камю. То чи не надто велику ціну країна сплачує (а тим більше – в оглядовому майбутньому сплатить) за настільки «своєрідне» тлумачення пріоритетів розвитку науки і освіти? Як висловлюються в таких випадках представники американського істеблішменту, «this is deadly serious». Втім, коли справа доходить до персональної відповідальності, то наш істеблішмент думок американських колег поділяти не поспішає.

Бюрократія споконвіків функціонує за простим принципом: там, де можна ухилитися від обтяжливих інтелектуальних процедур і прийняття аргументованих рішень, там це робити не лише *можна*, а й *треба*. Чому? Та хоч би тому, що аргументовані рішення передбачають наявність аргументаційного інструментарію, а він здебільшого не культивується, бо *в квазідемократичних суспільствах аргумент сили є простішим, надійнішим і більш дієвим, ніж сила аргументів*. А що стосується обтяжливих інтелектуальних процедур, то вони потребують наявності хоча б сякого-такого інтелекту, натомість у середовищі бюрократії опція інтелекту є в кращому разі другорядною, а в гіршому – вкрай небажаною, своєрідним викликом «середній температурі по палаті».

І тут не варто дивуватися, адже «сфера політики – навіть попри її акцентовану «публічність» і «відкритість», є системою закритою: сюди проникає те й ті, чому й кому «виписали перепустку». Оскільки ж «виписуванням перепусток» уповноважені займатися здебільшого не надто обтяжені інтелектом індивіди, то, як казав у таких випадках один з українських політичних класиків, «маємо те, що маємо». *Нездатність усвідомити масштаб проблем часто призводить до фатальних наслідків*» [Самчук 2020: 18].

Більшість українських можновладців, приймаючи рішення на користь канонізації нав'язаного транснаціональними гешефтьярами абсурдизму, керується «іконічним» аргументом легендарної Проні Прокоповни – мовляв, це ж «по-модньому, по-хранцузьки». На жаль, переконувати цю категорію осіб у невідповідності їхніх уявлень реаліям об'єктивної дійсності так само безперспективно, як доводити тій же Проні Прокоповні, що Голохвастов – не більше, ніж Голохвостий (з усіма імперативними для цього прізвища-ідентитету світоглядно-поведінковими опціями). Натомість інші посадовці при прийнятті сумнівних рішень керуються лайф-хаковим винаходом Кіси Вороб'янінова, який захищав своє «іконічне зображення сеятеля» воїстину вбивчим аргументом: «Я – художник; я так вижу». Це ким треба бути, щоб після оприлюднення такого «залізобетонного алібі» перепитувати у «художника» про неканонічну кількість пальців на руці у «сеятеля»?!

Важко не погодитися із симптоматичним спостереженням В. Левкулича: «Останніми роками ми стали свідками того, як у вітчизняній на-

уково-освітній сфері контрверсійні нововведення без жодних дискусійно-полемічних апробацій одним махом легітимізуються в статусі істини в останній інстанції. Причому, в деяких випадках ототожнення з контрверсійністю є невинувато компліментарним, позаяк насправді йдеться про відверте профанування критеріального супроводу й нехтування елементарними вимогами здорового глузду» [Левкулич 2021: 102-103].

Висновок

Затяжна траншейна війна на виснаження проти логіки здорового глузду вже призвела до багатьох безповоротних втрат. То ж подальше ігнорування логіки й здорового глузду є тією розкішшю, яку Україна як країна, що стоїть над прірвою безлічі викликів і загроз, більше не може собі дозволити. Кожна поступка, інфантилізм і безвідповідальність у цьому питанні може виявитися тією фатальною останньою краплиною, яка, послуговуючись аналогією з фізики, зрушить силу поверхневого натягу, зруйнує тендітні суспільні баланси і зробить безпорадними регенеративні функції суспільного організму, які по трьох десятиліттях варварського експериментування вже практично вичерпали себе.

Це саме той випадок, коли, як влучно зауважив Блез Паскаль, інтелектуальні борги треба сплачувати якомога швидше, бо на них виростають найвищі відсотки боргових зобов'язань, сплата яких, на жаль, лягає на плечі всього суспільства, а не лише й не стільки тих, хто втягнув соціум у таку боргову прірву. В контексті порушеної проблематики квінтесенція боргових зобов'язань полягає в розумінні того, що *мікрзасоби* неспроможні бути дієвим інструментом розв'язання *макропроблем* і досягнення *макромети*. Неспроможні в принципі, апіорі. Вони в кращому разі придатні для виконання функції тимчасових милиць, які дещо нівелюють, амортизують труднощі, пов'язані з каліцтвом, проте в жоднім разі не розв'язують проблему каліцтва як такого.

На жаль, доводиться мати справу з дуже вузьким діапазоном подальшого розгортання подій: ми можемо бути або частиною проблеми, або свідомим інструментом її розв'язання. Поновити віру в перспективі здорового глузду можна в тому разі, якщо замість звичного середовища слухняного засвоєння методичних настанов, котрі не витримують елементарного випробовування інтелектом, ми нарешті сформуємо простір повноцінної полеміки й аргументованого дискурсу як фундаментальної основи деліберативної демократії.

Посилання:

Баумейстер, А. (2021). *Инквизиция. Разрушение мифа*. <https://www.youtube.com/watch?v=H3s5Zl7Wu6g>

- Бойченко, М. (2019). Інституційні засади академічної доброчесності: філософська та правова концептуалізація. *Філософія освіти* 24(1), 97–114. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-97-114>
- Гомілко, О. (2020). Падіння Берлінського муру та сучасні виклики спорудження нових стін: рефлексія BASEES (12–14 квітня, 2019 р., Кембридж, Велика Британія). *Філософія освіти* 25(2), 287–298. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-25-2-16>
- Казаринова, Д. Б. (2020). Векторы эволюции политической рефлексии и политейнмент. *Социальные и гуманитарные знания* 6(2), 134–141.
- Кісіль Н. В. (2019). Доказування плагіату наукових творів: судова практика та експертні технології. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління* 1(4), 92–106. <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-4-2-92-106>
- Левкулич, В. (2021). Вища освіта сучасності крізь призму концептуальних пріоритетів. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*, 12, 100–116. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-100-11>.
- Лок Дж. *Два трактати про про правління* / пер. з англ. П. Содомора. Київ: Наш Формат.
- Самчук, З. Ф. (2020). Текст політики на тлі цивілізаційних контекстів і підтекстів як відсутній елемент освітнього дискурсу. *Освітній дискурс: збірник наукових праць* 24(6), 7–22. [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.24\(6\)-1](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.24(6)-1)
- Сисоева, С. О., Кристочук, Т. Є. (2013). *Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник*. Рівне: Волинські обереги.
- Слюсаренко, О. (2022). Когерентність науки та освіти в діапазоні від інструментального потенціалу до проблемних факторів функціонування. *Modern problems in science. Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference*. Vancouver, Canada, 544–550. <https://isg-konf.com/modern-problems-in-science-two/>
- Alexander, J. C. (2011). *Performance and Power*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Andrei, P. D. (2021). *Persuasive Political Leadership: How to Change the World with Your Words*. Independently published.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation (The Body, In Theory: Histories of Cultural Materialism)*. University of Michigan Press.
- Benoist, A. de. (2021). *Beyond Human Rights*. Arktos Media Ltd.
- Bethke, E. (1995). Political Children. *Feminist Interpretations of Hannah Arendt*. University Park : Penn State University Press, 263–282.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. Stanford University Press.
- Buckingham, D. (1999). Young people, politics, and news media: Beyond political socialization. *Oxford Review of Education*, 25, 171–184.
- Ford, D. R. (2018). *Politics and Pedagogy in the «Post-Truth» Era: Insurgent Philosophy and Praxis*. Bloomsbury Academic.
- Gildea, R. (2019). *Empires of the Mind: The Colonial Past and the Politics of the Present (The Wiles Lectures)*. Cambridge University Press.
- Grossberg, L. (2001). Why does neo-liberalism hate kids? The war on youth and the culture of politics. *The Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies* 23(2), 111–136.
- Paul, J.-M. (2019). *The Economics of Discontent: From Failing Elites to The Rise of Populism*. Tomson.
- Pine II, J. B., & Gilmore, J. H. (eds). (2020). *The Experience Economy, With a New Preface by the Authors: Competing for Customer Time, Attention, and Money*. Boston: Harvard Business Review Press.

Thompson, R. J. Jr. (2022). *Anti-intellectualism to Anti-rationalism to Post-truth Era: The Challenges for Higher Education*. Lexington Books.

References:

- Alexander, J. C. (2011). *Performance and Power*. Cambridge, Malden : Polity Press.
- Andrei, P. D. (2021). *Persuasive Political Leadership: How to Change the World with Your Words*. Independently published.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation (The Body, In Theory: Histories of Cultural Materialism)*. University of Michigan Press.
- Baumeister, A. (2021). The Inquisition. Myth busting. [In Russian]. <https://www.youtube.com/watch?v=H3s5Zl7Wu6g>
- Benoist, A. de. (2021). *Beyond Human Rights*. Arktos Media Ltd.
- Bethke, E. (1995). Political Children. *Feminist Interpretations of Hannah Arendt*. University Park : Penn State University Press, 263–282.
- Boichenko, M. (2019). Institutional Principles of Academic Integrity: philosophical and legal conceptualization. [In Ukrainian]. *Philosophy of Education* 24(1), 97–114. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-97-114>
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. Stanford University Press.
- Buckingham, D. (1999). Young people, politics, and news media: Beyond political socialization. *Oxford Review of Education*. № 25, 171–184.
- Ford, D. R. (2018). *Politics and Pedagogy in the «Post-Truth» Era: Insurgent Philosophy and Praxis*. Bloomsbury Academic.
- Gildea, R. (2019). *Empires of the Mind: The Colonial Past and the Politics of the Present (The Wiles Lectures)*. Cambridge University Press.
- Grossberg, L. (2001). Why does neo-liberalism hate kids? The war on youth and the culture of politics. *The Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies*. № 23 (2), 111–136.
- Homilko, O. (2020). The Fall of the Berlin Wall in 1989 and Today's Challenges of a New Wall Constructing: Basees' Reflection (April 12–14, 2019, Cambridge, UK). [In Ukrainian]. *Philosophy of Education* 25(2), 287–298. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-25-2-16>
- Kazarinova, D. B. (2020). Vectors of the evolution of political reflection and policy. [In Russian]. *Social and humanitarian knowledge* 6(2), 134–141.
- Levkulych, V. (2021). Modern higher education through the prism of conceptual priorities. [In Ukrainian]. *International Scientific Journal "Universities and Leadership"*, 12, 100–116. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-100-116>
- Locke, J. *Two Treatises of Government* / trans. from English by P. Sodomora. Kyiv: Nash Format.
- Paul, J.-M. (2019). *The Economics of Discontent: From Failing Elites to The Rise of Populism*. Tomson.
- Samchuk, Z. F. (2020). The policy text against the background of civilizational contexts and subtexts as a missing element of educational discourse. [In Ukrainian]. *Educational discourse* 24(6), 7–22. [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.24\(6\)-1](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.24(6)-1)
- Slusarenko, O. (2022). Coherence of science and education in the range from instrumental potential to problematic factors of functioning. [In Ukrainian]. *Modern problems in science. Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference*. Vancouver, Canada, 544–550. <https://isg-konf.com/modern-problems-in-science-two/>.
- Sysoyeva, S. O., Krystopchuk, T. Y. (2013). Methodology of scientific and pedagogical research: Textbook. Rivne : Volyns'ki oberehy. [In Ukrainian].

The Experience Economy, With a New Preface by the Authors: Competing for Customer Time, Attention, and Money (2020). B. Joseph Pine II and James H. Gilmore. Boston : Harvard Business Review Press.

Thompson, R. J. Jr. (2022). *Anti-intellectualism to Anti-rationalism to Post-truth Era: The Challenges for Higher Education*. Lexington Books.

Zoreslav Samchuk. Crossroads of scientific and educational alternatives: monopoly on decision-making or cultivation of competence?

Despite a fairly homogeneous way of functioning, our modernity is marked by different conceptual identities: some consider it as an epoch of simulation, others insist on the expediency of terminological equivalents such as risk society, butterfly and black swan effect, and some argue that a short period, criterion uncertainty and functional turbulence. Such a priori problems are dangerously supplemented by a decrease in the level of scientific thinking and the culture of managerial decision-making, as a result of which the horizon of seeing problem challenges and effective answers to them narrows. Even ambitious international institutions, projects and initiatives are increasingly playing the role of selfish interests of individuals and lobby groups through political marketing, populist, demagogic and manipulative tools. After all, the most threatening problem is the inability to determine the hierarchy of problems, dangers and challenges, resulting in the inability to build a symmetrical hierarchy of means to overcome existing problems. Such intellectual and managerial shortcomings are mostly tried to be eliminated by increasing the level of formalization, substituting quality criteria with purely quantitative criteria and giving priority to secondary factors. The consequence of such an incorrect perception of reality and paying hypertrophied attention to marginal tendencies is the exacerbation of real and priority problems, which more and more often become chronic, questioning the full functioning not only of science and education in Ukraine but also society and the state as a whole. In such circumstances, the prospects for cultivating competence and responsibility at all levels of management decision-making, and above all, mainly at the highest political level, become crucial.

Key words: *scientific and educational alternatives, a monopoly on decision-making, cultivation of competence, relativism, manipulative mechanisms, plagiarism, a distraction from real problems.*

Самчук Зореслав, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Київ, Україна).

E-mail: warrier1@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7247-186X>

Samchuk Zoreslav, Doctor of Sciences (Dr. Hab.) in Philosophy, Senior Researcher, chief scientific fellow at the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies (Kyiv, Ukraine).

E-mail: warrier1@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7247-186X>